

|                           |                                             |
|---------------------------|---------------------------------------------|
| ชื่อสารนิพนธ์             | : การอธิบายความเรื่องจิตในพุทธศาสนานิกายเซน |
| ผู้วิจัย                  | : พระมหาประสงค์ กิตฺติญาโณ (พรมศรี)         |
| ปริญญา                    | : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)       |
| อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ | : พระมหาประมวล ฐานทศโต, ดร.                 |
| วันที่สำเร็จการศึกษา      | : ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕                            |

### บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องจิตในพุทธศาสนาเถรวาทกับพุทธศาสนานิกายเซน และเพื่อศึกษาพัฒนาการอธิบายความเรื่องจิตในพุทธศาสนานิกายเซน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ วิธีการดำเนินการ คือ รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ อธิบายความ เรียบเรียง แล้วนำเสนอผลการวิจัย จากการศึกษาพบว่า

พุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงจิตโดยมุ่งประเด็นเพื่อชำระจิตให้หลุดพ้นจากกิเลส ตัณหาและอุปาทาน พื้นฐานของจิตเป็นธรรมชาติรับรู้อารมณ์อยู่ตลอดเวลา เกิดดับสืบต่อเป็น สันตติ เป็นตัวนำกำหนดพฤติกรรม และเป็นเหตุให้เกิดนามรูป สรรพสิ่งในโลกทั้งรูปและนามไม่มีสิ่งใดมีตัวตนอยู่โดยแก่นแท้ของตนเอง ต้องอิงอาศัยเหตุอาศัยปัจจัย วิธีการปฏิบัติพัฒนาจิตของเถรวาทมีข้อปฏิบัติที่ชัดเจนเป็นระบบ ฝ่ายพุทธศาสนานิกายเซนเห็นว่าโลกไม่ใช่สิ่งอื่นใดนอกจากจิต การพัฒนาจิตมุ่งตรงสู่ความรู้แจ้งคือ ชาโตริ ด้วยวิธีการปฏิบัติแบบจิตสู่จิต แต่ไม่มีคำอธิบายวิธีการปฏิบัติเชิงแบบแผน

การอธิบายความของพุทธศาสนานิกายเซนใช้คำและตัวอักษรที่แตกต่างกันแต่ความหมายเหมือนกับเถรวาท เน้นอธิบายความถึงสิ่งสมบูรณ์สูงสุด มุ่งเน้นอธิบายความลึกลับตรงสู่จิตไม่ว่าแนวคิดนั้นจะเกี่ยวกับอะไร ไม่สนใจอธิบายความที่เป็นข้อปลีกย่อย พุทธศาสนานิกายเซนเน้นปฏิบัติแบบปัญญาวิมุตติ บรรลุแบบฉับพลัน มีเหตุผลเพื่อประยุกต์ให้เข้ากับคนส่วนใหญ่และวิถีชีวิต แต่ประสบการณ์ทางจิตที่เรียกว่า “ชาโตริ” ถ้าเกิดขึ้นกับใคร ก็เป็นเหตุให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและเป็นอิสระอย่างแท้จริงของชีวิต

**Thematic Paper Title** : A Hermeneutics of Mind (Citta) in Zen Buddhism

**Researcher** : Phramaha Prasonk Kittināṇo (Promsri)

**Degree** : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

**Thematic Paper Supervisor** : Phramaha Pramuan Thanadatto (Pali VI, M.A., Ph.D)

**Date of Graduation** : 15 March 2012

### **Abstract**

The objectives of this qualitative thematic paper are to study the concept on Mind of Zen and Theravāda Buddhism, and the hermeneutics development on Mind of Zen Buddhism. The methods are to data collect, analyze, explain, compile, and present the research result of the study as follows.

Theravāda Buddhism mentions the mind by focusing on the purification of mind from defilements, craving, and attachment. The fundamental of mind is a state of consciousness that continuously arises and passes away, behavior factor, and causes of mind and matter. All things, matters and mind have no such thing as absolute self or ego. It depends on causality law. The method of mind development in Theravāda Buddhism is obvious and systematic. Zen Buddhism holds that the world is nothing but one's own mind. The development of mind leading to the enlightenment is Satori with the practice method called mind to mind without any traditional explanation.

Hermeneutics of Zen Buddhism uses differently word and letter but in fact the meaning is the same as Theravāda; to emphasize the Absolute Truth. explains and emphasizes directly to mind in whatever concept has been concerned without any explanation in detail. The practice of Zen Buddhism has a broadly principle without any additional explanation. Zen Buddhism emphasizes the liberation through wisdom; the sudden enlightenment, so as to apply with most people and the way of life. But if the spiritual experience called Satori happens to anybody, it brings about the revolution and the freedom of life absolutely.

## กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะอาศัยความช่วยเหลือจากคณะอาจารย์ที่ปรึกษาสำคัญสามท่าน คือ พระมหาวิ มหาปัญญา, ผศ.ดร. พระมหาประมวล ฐานตฺโต, ดร. และ ผศ.ดร.อภิญฺวัฒน โปธิ์สาน ซึ่งได้กรุณาให้คำแนะนำและตรวจ แก้ไขในส่วนที่บกพร่องมาโดยตลอด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาเสียสละของคณะอาจารย์ที่ปรึกษาทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณ และอนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขออนุโมทนาขอบคุณ คุณแม่จันทร์ พรหมศรี ซึ่งเป็นมารดาที่เป็นกำลังใจและกำลังทรัพย์ใช้ในการศึกษาและทำวิจัยมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชา การ และท่านผู้เป็นเจ้าของตำราทุกเรื่องที่ทำให้ผู้วิจัยสามารถศึกษาค้นคว้า จนสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

คุณูปการใดที่เกิดจากการทำงานวิจัยนี้ ขอมอบบูชาคุณพระรัตนตรัย และผู้มีพระคุณทุกท่าน รวมทั้งเจ้าของตำราที่ใช้ในการค้นคว้าวิจัยด้วย

พระมหาประสงค์ กิตฺติญาโณ/พรหมศรี

๑๐ มีนาคม ๒๕๕๕

## สารบัญ

| เรื่อง                                                              | หน้า      |
|---------------------------------------------------------------------|-----------|
| บทคัดย่อภาษาไทย                                                     | ก         |
| บทคัดย่อภาษาอังกฤษ                                                  | ข         |
| กิตติกรรมประกาศ                                                     | ค         |
| สารบัญ                                                              | ง         |
| สารบัญแผนภูมิและสารบัญตาราง                                         | ฉ         |
| คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ                                           | ญ         |
| <b>บทที่ ๑ บทนำ</b>                                                 | <b>๑</b>  |
| ๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา                                  | ๑         |
| ๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย                                         | ๓         |
| ๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย                                               | ๔         |
| ๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย                                 | ๔         |
| ๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง                             | ๕         |
| ๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย                                              | ๕         |
| ๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ                                       | ๑๐        |
| <b>บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องจิตในพุทธศาสนาเถรวาทกับพุทธศาสนานิกายเซน</b> | <b>๑๑</b> |
| ๒.๑ พัฒนาการของพุทธศาสนานิกายเซน                                    | ๑๑        |
| ๒.๒ จิตในพุทธศาสนาเถรวาท                                            | ๑๖        |
| ๒.๒.๑ ความหมายและไวยากรณ์ของจิต                                     | ๑๖        |
| ๑. ความหมายของจิต                                                   | ๑๖        |
| ๒. ไวยากรณ์ของจิต                                                   | ๑๖        |
| ๓. ประเภทของจิต                                                     | ๒๑        |
| (๑) การจำแนกประเภทโดยนัย                                            | ๒๑        |
| (๒) การจำแนกจิตโดยภูมิ                                              | ๒๓        |
| ๔. ความหมายของเจตสิก                                                | ๓๖        |

|                                                                   |    |
|-------------------------------------------------------------------|----|
| (๑) อาการที่จิตประกอบกับเจตสิก                                    | ๓๖ |
| (๒) ประเภทของเจตสิก                                               | ๓๖ |
| ๒.๒.๒ ลักษณะของจิต                                                | ๔๓ |
| ๑. ลักษณะพิเศษของจิต                                              | ๔๓ |
| ๒. ลักษณะทั่วไปของจิต                                             | ๔๘ |
| ๓. ลักษณะของจิตปุณฺณ                                              | ๔๕ |
| ๔. หน้าที่ของจิต                                                  | ๕๐ |
| ๒.๒.๓ กระบวนการรับรู้ของจิตในพุทธศาสนาเถรวาท                      | ๕๒ |
| ๑. กระบวนการรับรู้ของจิตตามแนวพระสูตร                             | ๕๒ |
| ๒. กระบวนการรับรู้ของจิตตามแนวพระอภิธรรม                          | ๖๑ |
| (๑) จิตทำงานในแดน ๓                                               | ๖๑ |
| (๒) ลักษณะการเกิดขึ้นของจิต                                       | ๖๒ |
| (๓) ลำดับการเกิดขึ้นของจิตเมื่อกระทบอารมณ์                        | ๖๓ |
| (๔) วิถีจิต                                                       | ๖๔ |
| (๕) ประเภทของวิถี                                                 | ๖๕ |
| ๑. กามวิถี                                                        | ๖๕ |
| ๒. อปรินาวิถี                                                     | ๗๖ |
| ๓. มรณาสันนวิถี                                                   | ๘๓ |
| ๒.๒.๔ การพัฒนาจิตในพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน | ๘๖ |
| ๑. เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาจิต                                   | ๘๖ |
| ๒. ลักษณะของนิพพาน                                                | ๘๖ |
| ๓. กิเลส ๓ ชั้น                                                   | ๘๗ |
| ๔. การก่อเกิดของกิเลส                                             | ๘๘ |
| ๕. หลักการทำให้สิ้นกิเลส                                          | ๘๕ |
| ๖. วิธีการปฏิบัติพัฒนาจิต                                         | ๕๓ |
| (๑) สมถกรรมฐาน                                                    | ๕๓ |
| (๒) วิปัสสนา                                                      | ๕๕ |



|                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------|-----|
| ๔. ระดับการบรรลุนิพพาน                                                  | ๑๖๗ |
| ๕. กิเลส                                                                | ๑๖๗ |
| ๖. การก่อเกิดของกิเลส                                                   | ๑๖๘ |
| ๗. วิธีการปฏิบัติพัฒนาจิตในพุทธศาสนานิกายเซน                            | ๑๗๑ |
| ๗.๑ วิธีการปฏิบัติการพัฒนาจิตตามคัมภีร์ลังกาวดารสูตร                    | ๑๗๑ |
| ๗.๒ วิธีการปฏิบัติพัฒนาจิตของพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖<br>(ท่านเว่ยหล่าง) | ๑๗๒ |
| ๗.๓ วิธีการปฏิบัติพัฒนาจิตของนิกายเซนเพื่อนำไปสู่ชาโตริ                 | ๑๗๗ |
| ๑. ซาเซน (Zazen)                                                        | ๑๗๗ |
| ๑.๑ จุดมุ่งหมายในการปฏิบัติซาเซน                                        | ๑๗๗ |
| ๑.๒ ขั้นตอนการปฏิบัติซาเซน                                              | ๑๗๗ |
| ๒. โกอัน ปริศนาธรรม (Koan)                                              | ๑๘๓ |
| ๒.๑ จุดมุ่งหมายของโกอัน                                                 | ๑๘๓ |
| ๒.๒ บทบาทของโกอัน                                                       | ๑๘๖ |
| ๓. มอนโด (Mondo)                                                        | ๑๘๘ |
| ๔. ซันเซน (Sanzen)                                                      | ๑๙๑ |
| ๗.๔ หลักเกณฑ์วัดความหลุดพ้น                                             | ๑๙๔ |
| <b>บทที่ ๓ พัฒนาการอธิบายความเรื่องจิตในพุทธศาสนานิกายเซน</b>           | ๑๙๗ |
| ๓.๑ การอธิบายความความหมายของจิต                                         | ๑๙๘ |
| ๓.๒ ลักษณะการอธิบายความเรื่องจิตในพุทธศาสนานิกายเซน                     | ๒๐๐ |
| ๓.๓ การอธิบายความลักษณะของจิตในพุทธศาสนานิกายเซน                        | ๒๐๒ |
| ๓.๔ การอธิบายความเรื่องการรับรู้ของจิตในพุทธศาสนานิกายเซน               | ๒๐๒ |
| ๓.๕ การอธิบายความวิธีการปฏิบัติพัฒนาจิตในพุทธศาสนานิกายเซน              | ๒๐๔ |
| ๓.๖ การอธิบายความชาโตริประสบการณ์ทางจิตในพุทธศาสนานิกายเซน              | ๒๐๗ |
| ๓.๗ การอธิบายความวิธีการปฏิบัติแบบมั่งตรงสู่เป้าหมายในพุทธศาสนานิกายเซน | ๒๑๔ |

|                                                          |     |
|----------------------------------------------------------|-----|
| บทที่ ๔ สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ                      | ๒๑๖ |
| ๔.๑ สรุปผลการศึกษา                                       | ๒๑๖ |
| ๔.๑.๑ แนวคิดเรื่องจิตในพุทธศาสนาเถรวาทกับพุทธศาสนิกายเซน | ๒๑๖ |
| ๑. แนวคิดเรื่องจิตในพุทธศาสนาเถรวาท                      | ๒๑๖ |
| ๒. แนวคิดเรื่องจิตในพุทธศาสนิกายเซน                      | ๒๑๘ |
| ๔.๑.๒ การอธิบายความเรื่องจิตในพุทธศาสนิกายเซน            | ๒๒๒ |
| ๔.๒ ข้อเสนอแนะ                                           | ๒๒๕ |
| ๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติ                   | ๒๒๕ |
| ๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อทำวิจัย                             | ๒๒๕ |
| บรรณานุกรม                                               | ๒๒๗ |
| ประวัติผู้วิจัย                                          | ๒๓๒ |

## สารบัญแผนภูมิและตาราง

| แผนภูมิที่                           | หน้า |
|--------------------------------------|------|
| ๒.๑ กระบวนการรับรู้ของจิต            | ๕๘   |
| ๒.๒ กระบวนการรับรู้ของจิตแบบก่อทุกข์ | ๖๐   |
| ๒.๓ กระบวนการรับรู้ของจิตแบบดับทุกข์ | ๖๐   |
| ๓.๑ แสดงปรากฏการณ์ของจิต             | ๑๔๓  |

## สารบัญตาราง

| ตารางที่                                                    |     |
|-------------------------------------------------------------|-----|
| ๒.๑ แสดงความแตกต่างระหว่างปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี        | ๓๔  |
| ๒.๒ แสดงความแตกต่างระหว่างกามวิถีกับอัปปนาวิถี              | ๘๒  |
| ๒.๓ แสดงการเปรียบเทียบลักษณะของจิตเดิมแท้กับจิตมนุษย์ปุถุชน | ๑๔๐ |

### คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในสารนิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก(ภาษาไทย) ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา /เล่ม/ข้อ/หน้าตามลำดับ เช่น ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๖/๓๔๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๔ ข้อที่ ๒๘๖ หน้าที่ ๓๔๖ เป็นต้น

### พระวินัยปิฎก

|         |         |           |            |           |
|---------|---------|-----------|------------|-----------|
| วิ.มหา. | (ไทย) = | วินัยปิฎก | มหาวิภังค์ | (ภาษาไทย) |
| วิ.ม.   | (ไทย) = | วินัยปิฎก | มหาวรรค    | (ภาษาไทย) |
| วิ.จู.  | (ไทย) = | วินัยปิฎก | จูฬวรรค    | (ภาษาไทย) |

### พระสุตตันตปิฎก

|          |         |             |              |                |           |
|----------|---------|-------------|--------------|----------------|-----------|
| ที.ส.    | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ทีฆนิกาย     | สีลขันธวรรค    | (ภาษาไทย) |
| ที.ม.    | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ทีฆนิกาย     | มหาวรรค        | (ภาษาไทย) |
| ที.ปา.   | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | ทีฆนิกาย     | ปาฏิกวรรค      | (ภาษาไทย) |
| ม.มู.    | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | มัชฌิมนิกาย  | มูลปัณณาสก์    | (ภาษาไทย) |
| ม.ม.     | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | มัชฌิมนิกาย  | มัชฌิมปัณณาสก์ | (ภาษาไทย) |
| ม.อ.     | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | มัชฌิมนิกาย  | อุปปิณณาสก์    | (ภาษาไทย) |
| ส.นิ.    | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | สังยุตตนิกาย | นิทานวรรค      | (ภาษาไทย) |
| ส.ข.     | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | สังยุตตนิกาย | ขันธวารวรรค    | (ภาษาไทย) |
| ส.สพ.    | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | สังยุตตนิกาย | สพยตนวรรค      | (ภาษาไทย) |
| ส.ม.     | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | สังยุตตนิกาย | มหาวรรค        | (ภาษาไทย) |
| อ.เอกก.  | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | อังกุตรนิกาย | เอกกนิบาต      | (ภาษาไทย) |
| อ.ทุก.   | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | อังกุตรนิกาย | ทุกนิบาต       | (ภาษาไทย) |
| อ.จตุกก. | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | อังกุตรนิกาย | จตุกกนิบาต     | (ภาษาไทย) |
| อ.ปญจก.  | (ไทย) = | สุตตันตปิฎก | อังกุตรนิกาย | ปญจกนิบาต      | (ภาษาไทย) |

|         |       |   |             |               |                |           |
|---------|-------|---|-------------|---------------|----------------|-----------|
| อง.ณก.  | (ไทย) | = | สุดตันตปิฎก | อังคุตตรนิกาย | ฉักกนิบาต      | (ภาษาไทย) |
| อง.ทสก. | (ไทย) | = | สุดตันตปิฎก | อังคุตตรนิกาย | ทสกนิบาต       | (ภาษาไทย) |
| บ.ธ.    | (ไทย) | = | สุดตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | ธรรมบท         | (ภาษาไทย) |
| บ.ม.    | (ไทย) | = | สุดตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | มหานิเทศ       | (ภาษาไทย) |
| บ.ป.    | (ไทย) | = | สุดตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | ปฏิสัมภิทามรรค | (ภาษาไทย) |
| บ.อป.   | (ไทย) | = | สุดตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | อปทาน          | (ภาษาไทย) |

#### พระอภิธรรมปิฎก

|         |       |   |             |            |           |
|---------|-------|---|-------------|------------|-----------|
| อภิ.สง. | (ไทย) | = | อภิธรรมปิฎก | ธรรมสังคณี | (ภาษาไทย) |
| อภิ.วิ. | (ไทย) | = | อภิธรรมปิฎก | วิภังค์    | (ภาษาไทย) |

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในสารนิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์อรรถกถา (ภาษาไทย) ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เช่น บ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๕. หมายถึงพระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๘๕ ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ๒๕๓๔.

#### อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

|         |       |   |          |                |                |           |
|---------|-------|---|----------|----------------|----------------|-----------|
| ที.ม.อ. | (ไทย) | = | ทีฆนิกาย | สุมังควิลาสินี | มหาวรรคอรรถกถา | (ภาษาไทย) |
|---------|-------|---|----------|----------------|----------------|-----------|

#### อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

|           |       |   |             |            |                    |           |
|-----------|-------|---|-------------|------------|--------------------|-----------|
| อภิ.สง.อ. | (ไทย) | = | อภิธรรมปิฎก | ธรรมสังคณี | อัญญาสาธิตีอรรถกถา | (ภาษาไทย) |
|-----------|-------|---|-------------|------------|--------------------|-----------|